

ΔΕΙΓΜΑ 5

ΚΑΛΥΜΝΟΣ

ΣΠΟΓΓΑΛΙΕΙΑ, ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ
ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

Το ζύγισμα των σφουγγαριών

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ

Η σπογγαλιεία υπήρξε ο κύριος τρόπος με τον οποίο οι Καλύμνιοι επιδίωξαν να αντιμετωπίσουν την ανεπάρκεια των φυσικών πόρων του νησιού τους, διαμορφώνοντας μια επαγγελματική παράδοση,

«Θάλασσα πικροθάλασσα
και πικροκυματούσα,
όλοι σε λένε θάλασσα
κι εγώ σε λέω ανθούσα»

Δημοτικό τραγούδι

Η πρωτεύουσα της Καλύμνου

η οποία ανέδειξε ως εγγενή στοιχεία του χαρακτήρα των σφουγγαράδων τη λιτότητα, την επιμονή, τη λαχτάρα για ζωή, αλλά και την αυτοθυσία για χάρη της οικογένειας. Λίγα επαγγέλματα έχουν προκαλέσει τόσο δέος, όσο αυτό του παραδοσιακού σφουγγαρά, καθώς απαιτούσε από τον εργαζόμενο να φτάνει καθημερινά στα όρια της αντοχής του και να θέτει σε κίνδυνο τη ζωή του για τον επιούσιο. Δεν είναι τυχαίο, λοιπόν, ότι οι σφουγγαράδες και οι σταθμοί της επαγγελματικής τους δραστηριότητας αναδείχθηκαν σε προσφιλέστατο θέμα της λογοτεχνίας, ενώ στο πλαίσιο της καλυμνιώτικης κοινωνίας με επίκεντρο το σφουγγαρά διαμορφώθηκαν τοπικά τελετουργικά, τα οποία διατηρούνται μέχρι σήμερα. Πρόκειται για εκδηλώσεις που δείχνουν ότι τα τελετουργικά αυτά, που ενδεχομένως σήμερα αντιμετωπίζονται ως φολκλόρ, αποτελούν προϊόντα της συλλογικής και ατομικής αγωνίας για τη μοίρα αυτών των παιδιών της ανάγκης, που, όπως λέγανε, «οί άλλοι άνθρωποι κερδίζουν το ψωμί τους με το δρωτάρι τους, εμείς με το αίμα μας».¹

ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ

Ι Οργάνωση του σχεδίου εργασίας (project)

▮ Προσδιορισμός και διατύπωση του θέματος

Στις παραδοσιακές νησιώτικες κοινωνίες η θάλασσα προσδιορίζει κατά τρόπο απόλυτο τους όρους της οικονομικής και κοινωνικής ζωής των κατοίκων. Για τους κατοίκους της Καλύμνου οι όροι αυτοί σε σημαντικό βαθμό εστιάζονται στη σπογγαλιεία. Με δεδομένη την ύπαρξη στο νησί ποικίλων πηγών πληροφόρησης, το θέμα του project μπορεί να διατυπωθεί ως εξής: «Ο ρόλος της σπογγαλιείας στην οικονομία και την κοινωνία της Καλύμνου».

▮ Πηγές αφόρμησης

Ως πηγή αφόρμησης μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε μια επίσκεψη στο Μουσείο για τη διάσωση της πολιτισμικής κληρονομιάς της Καλύμνου, σε συνδυασμό με το κείμενο του Γιάννη Μαγκλή «Ο σφουγγαράς», που διδάσκονταν μέχρι πρότινος οι μαθητές στη Β΄ Γυμνασίου στα Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας (Ο.Ε.Δ.Β., Αθήνα 2003).

▮ Σκοποί

1. Να κατανοήσουν οι μαθητές τον καθοριστικό ρόλο της θάλασσας στις επαγγελμα-

τικές επιλογές των κατοίκων των μικρών νησιών και το ρόλο της σπογγαλιείας στην τοπική οικονομία κατά το 19ο και 20ό αι.

2. Να κατανοήσουν τις εξαρτήσεις από τη διεθνή οικονομική συγκυρία και την ανάπτυξη της τεχνολογίας.
3. Να κατανοήσουν τις συνθήκες εργασίας των σπογγαλιέων.
4. Να συσχετίσουν την οικονομία της περιοχής με το φαινόμενο της μετανάστευσης.
5. Να εξασκηθούν στη συλλογή και επεξεργασία των πληροφοριών μέσα από προφορικές συνεντεύξεις, καθώς επίσης στη δημιουργία, μελέτη και αξιοποίηση στατιστικών δεδομένων.
6. Να ευαισθητοποιηθούν σε θέματα διατήρησης της πλούσιας πολιτισμικής παράδοσης του νησιού.

Δ Αξόνες

1. Η σπογγαλιεία ως παράγοντας της τοπικής οικονομίας.
2. Παραδοσιακές και νέες μέθοδοι σπογγαλιείας.
3. Η σπογγαλιεία ως στοιχείο της πολιτισμικής παράδοσης.

Σφουγγάρια, σκάφανδρο και άλλα εξαρτήματα δύτε-σφουγγαρά, όπως εκτίθενται στο Ναυτικό Μουσείο Καλύμνου

II Ανάπτυξη των αξόνων σε δραστηριότητες

ΑΞΟΝΑΣ 1

Η σπογγαλιεία ως παράγοντας της τοπικής οικονομίας

1. Να αναζητήσετε στη βιβλιογραφία τα αίτια της αύξησης της ζήτησης του σφουγγαριού από τις αγορές του εξωτερικού κατά το β' μισό του 19ου αι. και τους τρόπους με τους οποίους ανταποκρίθηκαν οι σφουγγαράδες της Καλύμνου. Να συντάξετε μια ανακοίνωση που θα παρουσιάσει στην τάξη.
2. Να μελετήσετε το δίκτυο διακίνησης του σφουγγαριού και να καταγράψετε τους συναφείς εμπορικούς οίκους.
3. Να αναζητήσετε στο Αρχείο Δημογερο-

- ντίας Καλύμνου συμβολαιογραφικές πράξεις και έγγραφα με ναυτολογίες που αναφέρονται στη σπογγαλιεία. Να συζητήσετε τους όρους και τη «σπογγαλιεντική συνθήκη του τόπου». Να συζητήσετε τι συμβαίνει σήμερα;
4. Να αναζητήσετε πληροφορίες από τη βιβλιογραφία, τον τύπο και αρχειακές πηγές σχετικά με τη μετανάστευση των Καλυμνίων την εποχή της επικράτησης του πλαστικού σφουγγαριού.
5. Να συγκεντρώσετε από τη βιβλιογραφία πληροφορίες για τις δραστηριότητες των Καλυμνίων στο Τάρπον Σπρινγκς των Η.Π.Α.

ΑΕΟΝΑΣ 2**Παραδοσιακές και νέες μέθοδοι σπογγαλιείας**

1. Μέσω συνέντευξης με ένα δύτη, αλλά και έναν ειδικό ερευνητή του θέματος, να συγκεντρώσετε πληροφορίες για τις συνθήκες εργασίας των δυτών χτες και σήμερα, τις μεθόδους σπογγαλιείας, τα σκάφη και τις τεχνικές. Να συντάξετε ένα γλωσσάρι σχετικών τεχνικών όρων.
2. Να αναζητήσετε στον τύπο της εποχής του «σπογγαλιευτικού ζητήματος» (αρχές 20ού αι.) κείμενα σχετικά με το αίτημα για την κατάργηση του σκάφανδρου.
3. Να μελετήσετε για το ίδιο θέμα έγγραφα σχετικά στο Αρχείο της Δημογεροντίας Καλύμνου και ιδιαίτερα το έγγραφο 88 της 1ης Μαΐου του 1901. Να συζητήσετε τα ζητήματα που τίγονται.
4. Ποια ήταν τα αποτελέσματα της εντατικοποίησης της σπογγαλιείας για το θαλάσσιο περιβάλλον, αλλά και τους σφουγγαράδες;
5. Να αναζητήσετε σε στατιστικές και άλλα σχετικά κείμενα τον αριθμό των νεκρών και των παράλυτων δυτών από τη χρήση των καταδυτικών μηχανών.
6. Να συγκεντρώσετε από τον οικογενειακό και κοινωνικό σας κύκλο πληροφορίες για σφουγγαράδες που προσβλήθηκαν από τη νόσο των δυτών και την τύχη των οικογενειών τους.

ΑΕΟΝΑΣ 3**Η σπογγαλιεία ως στοιχείο της πολιτισμικής παράδοσης**

1. Να συντάξετε βιβλιογραφία με τα ονόματα των λογοτεχνών και τους τίτλους λογοτεχνικών έργων που αναφέρονται στη σπογγαλιεία και τη ζωή των σφουγγαράδων. Για κάθε έργο να δημιουργήσετε ένα σύντομο κείμενο και τα βασικά στοιχεία που παραθέτει ο λογοτέχνης για τη ζωή των σφουγγαράδων. Να παρουσιαστούν τα κείμενα στην τάξη.
2. Να συγκεντρώσετε από δημοσιευμένες συλλογές αλλά και από το περιβάλλον σας λαϊκά τραγούδια και άλλα μνημεία λόγου σχετικά με τους σφουγγαράδες, καταγράφοντας την πηγή τους. Να τα παρουσιάσετε στην τάξη.
3. Να συγκεντρώσετε πληροφορίες για λαογραφικά δρώμενα, έθιμα, γιορτές της περιοχής, που σχετίζονται με τη σπογγαλιεία. Αφού τα καταγράψετε, προσπαθήστε να δώσετε ερμηνεία στους λόγους που τα δημιούργησαν. Ποιος ο ρόλος τους ως δρωμένων σήμερα;
4. Να επισκεφθείτε το Ναυτικό Μουσείο Καλύμνου και σε συνεργασία με το προσωπικό να προετοιμάσετε μια ξενάγηση των συμμαθητών σας σ' αυτό, όπου ως ξεναγός θα τους μιλήσετε, με αφορμή τα σχετικά εκθέματα, για τη ζωή των σφουγγαράδων.

III Ενδεικτική σύνθεση των αποτελεσμάτων των δραστηριοτήτων του άξονα 2**Παραδοσιακές και νέες μέθοδοι σπογγαλιείας**

Το σφουγγάρι ήταν ήδη γνωστό από την ομηρική εποχή. Ο Όμηρος μας πληροφορεί ότι χρησιμοποιούσαν τα σφουγγάρια για την προσωπική υγιεινή (*Ιλιάδα*, Σ 414-415), αλλά και για να καθαρίζουν τα μαγειρικά σκεύη και τα τρα-

πέζια (*οἱ δ' αὖτε σπόγγοισι πολυτρήτοισι τραπέζας νίζον καὶ πρότιθεν* (*Ὀδύσεια*, α 111): *αἱ δὲ σπόγγοισι τραπέζας πάσας ἀμφιμάσασθε, καθήρατε δὲ κρητῆρας καὶ δέπα ἀμφικύπελλα τετυγμένα* (*Ὀδύσεια*, υ 151-153)· βλ. καὶ *Ὀδύσεια*, χ 438-439.

Ο Οππιανός (2ος αι. μ.Χ.) στο έργο του

Άλιευτικά μας δίνει πληροφορίες για το ψάρεμα και με μεγάλη παραστατικότητα, ακρίβεια και χάρη αναφέρεται στη σπογγαλιεία και στους σφουγγαράδες.²

Η σπογγαλιεία αναπτύχθηκε κυρίως στα νησιά του Αιγαίου. Τα σημαντικότερα σπογγαλιευτικά κέντρα βρίσκονταν στα Δωδεκάνησα και στα νησιά του Αργοσαρωνικού. Όταν η ζήτηση αυξήθηκε, άρχισαν να αλιεύονται και σε άλλες θάλασσες, όπως στις ακτές της βόρειας Αφρικής, στην Καραϊβική, στις ακτές της Φλώριδας και της Κούβας. Τα σπουδαιότερα όμως σπογγαλιευτικά κέντρα παραμένουν αυτά της ανατολικής Μεσογείου, όπου υπήρχαν καλύτερης ποιότητας σφουγγάρια. Από τα τέλη του 18ου αιώνα η Κάλυμνος και η Σύμη είναι από τα σημαντικότερα κέντρα σπογγαλιείας.

«Ανάθεμα τα νιάτα μου, κρίμα τη λεβεντιά μου, βλέπω να φεύγει μου η ζωή και καίγεται η καρδιά μου»

«Βάλε να πιούμε κάπελα,* του χρόνου ποιος το ξέρει, για θα πεθάνω για θα ζω για θα 'μαι σ' άλλα μέρη»

*κάπελας = ταβερνιάρης

Λαϊκά δίστιχα από την Κάλυμνο

Τα **σπογγαλιευτικά σκάφη** διέφεραν από τα αλιευτικά ή τα άλλα εμπορικά πλοία. Χρησιμοποιούνταν κυρίως, ανάλογα με την αλιευτική μέθοδο και τη διάρκεια του ταξιδιού, η «σκάφη» και ο «αχταρμάς».

Η «**σκάφη**» ήταν μικρό ιστιοφόρο πλοίο και το χρησιμοποιούσαν οι δύτες ελεύθερης κατάδυσης, οι «γυμνοί» δύτες. Ο «**αχταρμάς**» ή το «μηχανοκάικο» ήταν ένα είδος τρεχαντηριού. Είχε μήκος 10-12 μέτρων, αρκετά φαρδύ και ήταν χωρητικότητας 8-15 τόνων. Τον αχταρμά τον χρησιμοποιούσαν για τη σπογγαλιεία με σκάφανδρο. Επειδή, όμως, το σκάφανδρο επέφερε την αύξηση των πληρωμάτων, ο αχταρμάς συνοδευόταν στο ταξίδι από το «ντεπόζιτο», σκάφος βοηθητικό, το οποίο μετέφερε τις προμήθειες και στο οποίο αποθηκεύονταν τα σφουγγάρια. Υπήρχε, επίσης, το «πακέτθο»,

«Γυμνός» δύτες βουτά στη θάλασσα

υποστηρικτικό σκάφος για την επικοινωνία μεταξύ των σφουγγαράδων που βρίσκονταν σε μακρινές ακτές και του νησιού.³ Μ' αυτό μετέφεραν στο νησί τα σφουγγάρια και εφοδίαζαν τους ναυτικούς με τρόφιμα, αλληλογραφία κτλ.

Υπήρχαν διάφορες μέθοδοι σπογγαλιείας που εφαρμόστηκαν από τους Καλύμνιους σπογγαλιείς. Μία από αυτές δεν περιλαμβάνει κανενός είδους κατάδυση, αλλά γίνεται από το σκάφος με τη βοήθεια της «καγκάβας» και του «καμακιού». Μια άλλη περιλαμβάνει καταδύσεις με ή χωρίς καταδυτικές μηχανές. Παλαιότερα οι καταδύσεις γίνονταν ελεύθερα (με άπνοια), ενώ αργότερα χρησιμοποιήθηκαν το σκάφανδρο, η μέθοδος *φερνέζ* και ο *ναργιλές*.

*Μέθοδοι
σπογγαλιείας*

Προετοιμασία του δύτε-σφουγγαρά

Λίγο πριν από την κατάδυση με σκάφανδρο

Το «ντεπόζιτο», το μεγάλο καΐκι που είχαν μαζί τους οι σφουγγαράδες και το χρησιμοποιούσαν ως αποθήκη για τα σφουγγάρια αλλά και ως «ξενοδοχείο»

Αναμνηστική φωτογραφία πριν από το ταξίδι

Η **καγκάβα** ή **γκαγκάβα** είναι η μέθοδος κατά την οποία χρησιμοποιείται ένα συρόμενο πλαίσιο το οποίο κρέμεται από το σκάφος με τη βοήθεια σκοινιών και σύρεται πάνω στην επιφάνεια του βυθού. Καθώς το κάτω μέρος του πλαισίου από σίδερο ήταν βαρύ, παρέσυρε, ξεριζώνοντας ό,τι υπήρχε στο βυθό, σφουγγάρια, φύκια κτλ., τα οποία περνούσαν μέσα από το πλαίσιο στο δικτυωτό σάκο που υπήρχε στο πίσω μέρος.

Η **σπογγαλιεία με το καμάκι** είναι απλή μέθοδος και ιδιαίτερα αποτελεσματική στις παράκτιες περιοχές. Η μέθοδος αυτή δεν προϋποθέτει ιδιαίτερο εξοπλισμό, πέρα από το καμάκι και το «γυαλί», δηλαδή το μεταλλικό κύλινδρο με γυάλινο πυθμένα, μέσα από τον οποίο οι σπογγαλιείς παρατηρούν το βυθό. Όταν εντοπίζουν τα σφουγγάρια, τα καρφώνουν με το καμάκι, ένα μακρύ κοντάρι 10-15 μέτρων.

Η **κατάδυση γυμνών δυτών**. Πριν από μερικές δεκαετίες οι δύτες της Καλύμνου καταδύονταν «γυμνοί», δηλαδή χωρίς να φορούν ειδικό προστατευτικό σκάφανδρο και μάθαιναν την τέχνη τους με τρόπο εμπειρικό. Οι δύτες βουτούσαν στη θάλασσα, κρατώντας στο αριστερό τους χέρι τη «σκανταλόπετρα», μια επίπεδη πέτρα βάρους 15 περίπου κιλών, δεμένη με σκοινί ελαφρώς μεγαλύτερο από το βάθος στο οποίο σχεδίαζαν να καταδυθούν. Με τη βοήθεια της πέτρας ο δύτες κατέβαινε γρήγορα στο βυθό, έμεινε ένα έως τρία λεπτά, όσο δηλαδή άντεχε η αναπνοή του, αλίευε όσα περισσότερα σφουγγάρια μπορούσε, τα τοποθετούσε στην απόχη που είχε κρεμασμένη εμπρός του και, στη συνέχεια, με συνθηματικό τράβηγμα του σκοινιού ειδοποιούσε να τον τραβήξουν στο σκάφος. Η μέθοδος αυτή απαιτούσε μεγάλη σωματική αντοχή. Ο κάθε δύτες μπορούσε να κάνει έως δέκα καταδύσεις την ημέρα.⁴

Η αυξημένη ζήτηση σφουγγαριών οδήγησε στη δεκαετία του 1860 στη **χρήση του σκάφανδρου**. Ο δύτες φορούσε ολόσωμη στολή, μεταλλικά παπούτσια, μεταλλική περικεφαλαία, χάλκινο θώρακα και βαριά μολύβια που στερέωνε στη μέση του. Μπορούσε να αναπνέει με το «μαρκούτσο», ένα σωλήνα που

συνδεόταν με την αεραντλία που βρισκόταν στο σκάφος. Έτσι, μπορούσε να κατεβαίνει σε μεγαλύτερα βάθη και να παραμένει στο βυθό για περισσότερο χρόνο.

Η χρήση του σκάφανδρου διαδόθηκε πολύ γρήγορα, αλλά οι «γυμνοί» βουτηχτάδες αντέδρασαν (λόγω του μεγάλου αριθμού θανάτων των σφουγγαράδων) και άρχισαν να καταστρέφουν τα σκάφανδρα. Οι αντιδράσεις στην εισαγωγή του σκάφανδρου στη σπογγαλιεία της Καλύμνου αποτυπώνονται στις εκθέσεις, τα υπομνήματα και τα σχετικά ψηφίσματα που βρίσκονται στο αρχείο της Δημογεροντίας Καλύμνου.

«Κατά το έτος 1868, ήτοι κατά τας αρχάς της εφαρμογής των επαράτων σκαφάνδρων εις την σπογγαλιείαν, η νήσος ημών, ενώ κατά την εποχήν εκείνην οι σπόγγοι δεν είχαν ακόμη ουδέ το εν τέταρτον της τιμής ην έχουσιν σήμεραν, εν τούτοις, επειδή οι σπόγγοι [...] ήσαν πάντοτε αφθονώτατοι και ανεξάντλητοι εις άπαντα τα εν τη Μεσογείω οθωμανικά παράλια και εις αυτά τα ελάχιστα βάθη των θαλασσών, είχαν εισόδημα σημαντικώτατον με ελάχιστα σχετικά έξοδα σπογγαλιείας και σχεδόν χωρίς κανένα κίνδυνον ούτε ως προς την ζωήν ούτε ως προς την υγείαν των σπογγαλιέων, και ο τόπος όλος ευημέρει, διότι όλος ο εργατικός λαός της νήσου ημών από ηλικίας δεκαπέντε ετών μέχρις εβδομήκοντα ηργάζετο λίαν επωφελώς άνέτως και άνευ κινδύνων εις την σπογγαλιείαν, τα σπογγαλιευτικά πλοία της νήσου ημών και ο πληθυσμός αυτής ολοένα πύξανον, και ενί λόγω η σπογγαλιεία ήτο διά την νήσον ημών και λοιπούς ομοτέχνους τόπους του οθωμανικού κράτους πηγή ευμερίας και προόδου».

Αρχείο Δημογεροντίας Καλύμνου,
έγγρ. 88, 1 Μαΐου 1901, σ. 4.

Η χρήση των καταδυτικών συσκευών είχε ως αποτέλεσμα την εντυπωσιακή αύξηση της παραγωγής σφουγγαριών. Όπως προκύπτει από τα ναυτολογικά βιβλία της Δημογεροντίας της Καλύμνου, οι άδειες των σκαφών με σκάφανδρο αυξάνονται από το 1865 έως το 1900 κατά μέσο όρο σε 37 σκάφη το χρόνο, ενώ φθίνει ο αριθμός των σκαφών με «γυμνούς» δύτες (μόνο 8 άδειες το 1900).⁵

**Πιστοποιητικό
ναυπήγησης**

**Δήλωση
Κίμωνος
Κοντολέοντος**

**Ενοικιαστήριο
μηχανής**

Στις αρχές του 20ού αιώνα η υπεραλίευση οδήγησε στην αποψίλωση των βυθών από τα σφουγγάρια, αναγκάζοντας τους σφουγγαράδες να βουτούν όλο και πιο βαθιά. Πολλοί μετανάστευσαν στη Φλώριδα της Αμερικής και ιδιαίτερα στο Τάρπον Σπρινγκς (Tarpon Springs),⁶ όπου ίδρυσαν οργανωμένο σφουγγαράδικο χωριό, με σημαντική παραγωγή.

Η χρήση του σκάφανδρου αύξησε, βέβαια, την παραγωγή και βελτίωσε την οικονομία του νησιού, παράλληλα, όμως, η ανάγκη να κατεβαίνουν σε όλο και μεγαλύτερα βάθη,

Συσκευασία σφουγγαριών, 1920

λόγω της αποψίλωσης των βυθών, είχε τρομακτικό κοινωνικό κόστος, αφού προκάλεσε υπερβολική αύξηση των θυμάτων από τη «**νόσο των δυτών**». Η νόσος προκαλείται από αύξηση των φυσαλίδων αζώτου στον οργανισμό λόγω των μεταβολών της υδροστατικής πίεσης. Από το 1866 ως το 1915 υπολογίζεται ότι σημειώθηκαν 10.000 θάνατοι και 20.000 παραλύσεις από καταδύσεις με χρήση σκάφανδρων. «*Τότε τα καϊκία πήγαιναν κάτω στην Αφρική με 17-18 δύτες και γύρναγαν με 5-6*».⁷

Όμως, παρά τις φοβερές απώλειες και παρά τις αντιδράσεις των κατοίκων, το σκάφανδρο επιβλήθηκε για έναν περίπου αιώνα, μέχρις ότου αντικαταστάθηκε οριστικά στη δεκαετία του 1970 από τις νέες καταδυτικές συσκευές.

Σφουγγάρια στεγνώνουν στον ήλιο, 1950

Ο Γιάννης Ζερβός, από την Κάλυμνο, αποτυπώνει ζωντανά στο μυθιστόρημά του *Μοιραίο σκάφανδρο και τ' ανάθεμα της μηχανής* (Αθήνα 1959) τα προβλήματα που έφερε στη ζωή των Καλυμνίων η εισαγωγή του σκάφανδρου ή της μηχανής, όπως το έλεγαν στο νησί. Παρουσιάζει, επίσης, γλαφυρά τις επιπτώσεις που είχε ο νεωτερισμός αυτός στην τοπική κοινωνία.⁸

Από το 1920 χρησιμοποιήθηκε και η **συσκευή Φερνέζ**. Ο δύτης δε φορούσε τη στολή του σκάφανδρου, αλλά μόνο τη μάσκα στην οποία διοχετευόταν οξυγόνο από το σκάφος. Παραλλαγή της μεθόδου αυτής αποτελεί και η **μέθοδος του «ναργιλέ»**, η οποία χρησιμοποιεί μηχανικό αεροσυμπιεστή, μέθοδος που εισάγεται μεταπολεμικά και εξακολουθεί να χρησιμοποιείται,⁹ και, τέλος, η αυτόνομη κατάδυση με «μποτίλιες». Σήμερα οι δύτες, που εκπαιδεύονται στην Κρατική Σχολή Δυτών της Καλύμνου, χρησιμοποιούν ειδική στολή με φιάλες οξυγόνου, στολή βατραχανθρώπου και είναι εφοδιασμένοι με πυξίδα και βυθόμετρο. Γνωρίζουν τους κανόνες κατάδυσης, με αποτέλεσμα τα ατυχήματα να είναι σπάνια.

Μολονότι πολλοί καπετάνιοι ήταν και δύτες, η διαστρωμάτωση στο αλιευτικό ήταν ξεκάθαρη. Συνήθως ο καπετάνιος προερχόταν από οικογένεια που ανήκε σε άλλη κοινωνική τάξη και συχνά ήταν και ιδιοκτήτης του σκάφους. Από την πλευρά τους οι δύτες ήταν παιδιά του λαού. Συνήθως ο καπετάνιος ήταν πειστικός προς το πλήρωμα. «Οι παλιοί καπετάνιοι εκμεταλλεύονταν τα πληρώματά τους. [...] Ένας καπετάνιος ήτανε τότε κεχαγιάς. [...] Αυτή η παλιοδουλειά είχε και τις ατυχίες της. Τώρα προσέχουμε τους ανθρώπους. Παλιά οι καπεταναίοι ήταν πολύ σκληροί άνθρωποι. Δεν πρόσεχαν τους ανθρώπους τους, ούτε στη δουλειά, ούτε στο φαγητό. Από το 1950 κι εδώ είμαστε πια καινούριοι καπεταναίοι, κι όταν είναι ένας σωστός νοικοκύρης και δουλεύει σκληρά, μπορεί να κάνει μεγάλη περιουσία. Κι όσοι δύτες ήταν γεροί κι είχαν μυαλό κάνανε κι αυτοί χρήματα».¹⁰

ΣΠΟΓΓΑΛΙΕΥΤΙΚΑ ΚΑΙ ΣΦΟΥΓΓΑΡΑΔΕΣ ΣΤΗ ΔΕΚΑΕΤΙΑ ΤΟΥ 1850

Νησιά	Προ του 1854		1858	
	Σπογγαλιευτικά πλοία	Σφουγγαράδες	Σπογγαλιευτικά πλοία	Σφουγγαράδες
Κάλυμνος	120	840	254 (43,5%)	2.000 (42,3%)
Σύμη	120	840	190	1.450
Χάλκη	60	420	65	480
Καστελλόριζο	40	280	40	300
Λέρος	30	210	30	210
Αστυπάλαια	10	70	12	90
Τήλος	—	—	7	56
Κάσος	—	—	2	14
Σύνολο	380	2.800	600	4.600

Πηγή: Κυριάκος Κων. Χατζηδάκης, «Η σπογγαλιεία στις Νότιες Σποράδες στα μέσα του 19ου αιώνα», *Καλυμνιακά Χρονικά*, 13 (1999), σσ. 229-240.

➔ Ο αρχαιολόγος C. T. Newton που επισκέφτηκε την Κάλυμνο το 1854 και το 1855 σημειώνει ότι υπήρχαν 200 περίπου σπογγαλιευτικά σκάφη και ότι οι εξαγωγές σπόγγων έφταναν τις 16.949 λίρες στερελίνες.¹¹

Μετά τη δεκαετία του 1970 αρχίζει η κάμψη και ο μαρasmus της σπογγαλιείας στην Κάλυμνο. Οι Καλύμνιοι σφουγγαράδες δεν έχουν πλέον πρόσβαση στα παράλια της βόρειας Αφρικής, το συνθετικό σφουγγάρι έχει κατακλύσει τις αγορές και, τέλος, η ασθένεια των σφουγγαριών του 1986 περιόρισε στο ελάχιστο τα αλιευτικά πεδία.¹² Σήμερα η ασθένεια πέρασε και τα αλιευτικά πεδία ανακάμπτουν.

«Ήρθε η ώρα του φευγιού και του ποκινήματου.* φεύγουν οι σφουγγαράδες μας, οι βέργες του κλημάτου».

* ποκίνημα = προετοιμασία για ταξίδι
Δημοσικό Καλύμνου

Αρχικά, το ταξίδι των σφουγγαράδων διαρκούσε τέσσερις μήνες, από τις αρχές Μαΐου, συνήθως τη γιορτή του Θεολόγου, ως τα μέσα Σεπτεμβρίου, τη γιορτή του Σταυρού. Αργότερα, με τη χρήση του σκά-

φανδρου, το ταξίδι των σφουγγαράδων διαρκούσε περισσότερο, έξι με επτά μήνες.¹³

Το ταξίδι των σφουγγαράδων

Η προετοιμασία του ταξιδιού άρχιζε δύο μήνες πριν. Τα σκάφη έπρεπε να συντηρηθούν, να προμηθευτούν τις καταδυτικές μηχανές, να γίνουν οι προμήθειες σε εφόδια –νερό, παστό κρέας (ο καβουρμάς), όσπρια, ελιές και γαλέτες–,¹⁴ να γίνει η επιλογή του προσωπικού και η υπογραφή των σχετικών συμφωνητικών.¹⁵

Η μεγάλη ζήτηση των σφουγγαριών και οι νέες αγορές είχαν ως αποτέλεσμα την αύξηση της τιμής του προϊόντος, καθώς και την αύξηση των σπογγαλιευτικών σκαφών και των ανθρώπων που δούλευαν σ' αυτά. Πολύ σύντομα, στην Κάλυμνο, όπως και στα άλλα νησιά, μέσα σε πέντε χρόνια ο αριθμός πλοίων και

Σφουγγάρια κρεμασμένα στον ήλιο

Το ζύγισμα των σφουγγαριών

ναυτών διπλασιάστηκε, όπως φαίνεται από τον παραπάνω πίνακα.

➡➡ *Σύμφωνα με την έκθεση του Άγγλου προξένου στη Ρόδο Robert Cambell, η Κάλυμνος*

διέθετε το 1858 τα 254 από τα 600 σπογγαλιεντικά σκάφη των Νοτίων Σποράδων με γυμνούς δύτες και 2.000 σφουγγαράδες από το σύνολο των 4.600.

Με την ένωση της Δωδεκανήσου με την Ελλάδα βελτιώθηκαν οι συνθήκες εργασίας των σφουγγαράδων. Οι σπογγαλιείς εγγράφονται πλέον στο Ναυτικό Απομαχικό Ταμείο (ΝΑΤ) και η Αγροτική Τράπεζα ιδρύει υποκατάστημα στην Κάλυμνο και χρηματοδοτεί τους σπογγαλιείς. Το Λιμεναρχείο πραγματοποιεί τις ναυτολογήσεις των πληρωμάτων. Τα ατυχήματα όμως παραμένουν πολλά. Περισσότερα από όσα παρουσιάζουν οι αριθμοί και οι στατιστικές.

Γ λ ω σ σ ά ρ ι

- αχταρμάς, ο = είδος καϊκιού που χρησιμοποιείται στη σπογγαλιεία
- γυαλί, το = κυλινδρικό δοχείο με γυάλινο πυθμένα για τον εντοπισμό σφουγγαριών
- καγκάβα, η = μέθοδος σπογγαλιείας με συρόμενο δίχτυ
- κιμούχα, η = το καλύτερης ποιότητας σφουγγάρι
  - κολαουζέρης, ο = ο υπεύθυνος για την κατάδυση και την ανάδυση των δυτών (κολαούζος είναι αυτός που προπορεύεται, ο οδηγός)
  - καρβουμάς, ο = κρέας που έχει καρβουρντιστεί και φυλάσσεται σε λίπος
- μηχανικός, ο = ο δύτες που βουτά με σκάφανδρο
- μηχανή, η = το σκάφανδρο
- ντεπόζιτο, το = βοηθητικό σκάφος που ακολουθεί τα σπογγαλιεντικά καϊκια
- ξόι, το (ξόδι < εξόδιον) = ο θρήνος
- πακέθιο, το = το πλοίο που μεταφέρει τρόφιμα και «πακέτα» για τους σφουγγαράδες που τα στέλνουν οι οικογένειές τους, και, επιστρέφοντας, φέρνει τα σφουγγάρια στο νησί
- πιασμένος, ο = ο δύτες που έπαθε ημιπαράλυση
- ταρσανάς, ο = το ναυπηγείο
- τσούρμο, το = το πλήρωμα

Σημερινός δύτες σφουγγαράς

ΠΗΓΕΣ – ΠΑΡΑΛΛΗΛΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

I Παράλληλα κείμενα

«Είδες τι γίνεται, όταν μισεύουν τα σφουγγαράδικα! Έτσι και καλύτερα γινότανε στον καιρό μας. Όλο το νησί έτρεχε στο ακρωτήριο να τους καταβιδώσει. Τρομπόνια, καμπάνες, βιολιά, τραγούδια πλάνταζαν τον αέρα. Γλέντι μαζί και σύγκρου. Άλλος κανένας χωρισμός δεν αναγκάζει τόσο την καρδιά να δείχνεται χαρούμενη, εκεί που λιώνει από το φαρμάκι της. Πού να κλάψεις!»

Ανδρέας Καρκαβίτσας, «Οι σφουγγαράδες», Τα λόγια της πλώρης, Νεφέλη, Αθήνα 1991, σ. 85.

«Ωστόσο τον έντυναν οι άλλοι σα γαμπρό. Σα γαμπρό και μαζί σα λείψανο. Ζωντανός έμπαινε, μα ποιος ξέρει αν θα βγαινε ζωντανός; Ο βουτηχτής παίζει πασέτα τη ζωή του. Το γνωρίζουν όλοι: το καλογνωρίζει πρώτος αυτός. Για τούτο μεταλαβάνουν πριν φύγουν από το νησί: για τούτο οι καπετάνιοι παίρνουν σάβανα, κεριά και λιβάνι μαζί με τη γαλέτα και τ' άλλα χρειαζούμενα. Τέλος, τον έντυσαν το λάστιχο, του φόρεσαν την ατσάλινα περικεφαλαία, του έζωσαν τη ζώνη με τα γαντζούδια, κρέμασαν τα μολύβια στην

τραχηλιά· λαστιχένια βραχιόλια στα χέρια, παπούτσια μολυβοπάτωτα στα πόδια. Μόλις κατόρθωνε να κινηθεί από το βάρος».

Ανδρέας Καρκαβίτσας, «Οι σφουγγαράδες», *Τα λόγια της πλώρης*, Νεφέλη, Αθήνα, 1991, σ. 90.

» Συνέντευξη με δύτη σφουγγαρά

«Η ζήση μας ήταν τα σφουγγάρια...»

Πρέπει εδώ να τονίσουμε ότι η μνήμη συχνά απατά και οι προφορικές μαρτυρίες εγείρουν εύλογα ερωτήματα εγκυρότητας και αξιοπιστίας, συνεπώς πρέπει να υπόκεινται σε διαρκή έλεγχο.¹⁶ Οι μαθητές που συλλέγουν τις προφορικές μαρτυρίες οφείλουν να τις επεξεργάζονται και να τις ερμηνεύουν με προσοχή, χωρίς να διστάζουν και να τις αμφισβητήσουν. Πρέπει να γνωρίζουν ότι η μνήμη ανασκευάζει πολλές φορές τα γεγονότα και τα παρουσιάζει διαφορετικά υπό την επίδραση του παρόντος. Ο συνεντευξιαζόμενος μπορεί να ξεχνά, να αποκρύπτει πληροφορίες, να δικαιολογεί γεγονότα και καταστάσεις ή και να ψεύδεται.¹⁷

» Μανόλης Σαρούκος, 72 ετών, σφουγγαράς και πλοίαρχος καγκάβας

Ερ.: Κατ' αρχάς θα ήθελα να σας ρωτήσω αν προέρχεστε από οικογένεια σφουγγαράδων.

Απ.: Η οικογένειά μου ήταν πρόσφυγες από τη Μικρά Ασία. Είχαν σφουγγαράδικο καϊκι, καγκάβα. Τόσο εγώ όσο και τα τρία αδέρφια μου μπήκαμε στη δούλεψη του πατέρα. Η ζήση μας ήταν τα σφουγγάρια.

Ερ.: Πείτε μας λίγα λόγια για τη ζωή της οικογένειάς σας.

Απ.: Στα χρόνια της Ιταλοκρατίας φύγαμε κυνηγημένοι από τους Ιταλούς και πήγαμε στις Κυκλάδες. Εκεί οργανώσαμε σφουγγαράδικο καϊκι με δύτες Καλύμνιους. Σήμερα έχω σφουγγαράδικη καγκάβα και ψαρεύω με το γιο μου.

Ερ.: Από ποια ηλικία συνήθως ασχολούνταν οι νέοι με τη σπογγαλιεία;

Απ.: Οι σφουγγαράδες άρχιζαν τη δουλειά από την ηλικία των 13-14 ετών. Έμεναν στα καϊκια ως τα γεράματα. 50 με 60 χρόνια στη θάλασσα.

Ερ.: Ποια μέθοδο σπογγαλιείας χρησιμοποιείτε σήμερα;

Απ.: Σήμερα χρησιμοποιούν το ναργιλέ. Αέρα από κομπρεσέρ με στολή βατραχανθρώπου και πτερούγια στα πόδια.

Ερ.: Πού πήγαιναν παλαιότερα και πού πηγαίνετε σήμερα για σφουγγάρια;

Απ.: Παλαιότερα γυρίζαμε όλη σχεδόν τη Μεσόγειο, Β. Αφρική, Κύπρο, Κρήτη, Μάλτα, Κορσική, Ν. Ιταλία. Τα μικροκάικα πήγαιναν σε όλα τα νησιά και τα παράλια της Ελλάδας.

Ερ.: Γιατί άλλαξαν οι τόποι σπογγαλιείας;

Απ.: Αλλάζαμε τόπους για να βρούμε περισσότερα και καλύτερα σφουγγάρια.

Ερ.: Πόσο διαρκούσε παλαιότερα κάθε ταξίδι;

Απ.: Τα ταξίδια στην Αφρική άρχισαν τον Απρίλη, το Πάσχα, και τελείωναν Οκτώβρη-Νοέμβρη. Κάναμε και μικροτάξια το χειμώνα στα δικά μας τα μέρη, στα γύρω νησιά.

Ερ.: Ποια ήταν η σχέση των μελών της ομάδας μεταξύ τους;

Απ.: Δουλεύαμε συντροφικά ή με μερίδιο ή με ποσοστά επί τοις εκατό. Προσπαθούσαμε να βγάλουμε όσο πιο πολλά σφουγγάρια γινόταν. Υπήρχαν όμως και αντιθέσεις στις σχέσεις των πληρωμάτων με τον καπετάνιο.

Ερ.: Έχουν βελτιωθεί οι συνθήκες εργασίας και η ζωή στο σκάφος;

Απ.: Οι συνθήκες δουλειάς στα λιγοστά σφουγγαράδικα που υπάρχουν έχουν βελτιωθεί. Μόνο που οι δύτες αναγκάζονται να βουτούν πιο βαθιά. Η αρρώστια των σφουγγαριών χτύπησε στα ριχά νερά. Σήμερα οι δύτες γνωρίζουν τους κανόνες κατάδυσης και δεν υπάρχουν συχνά ατυχήματα.

Ερ.: Έχετε κάποιο ιδιαίτερο περιστατικό που έμεινε στη μνήμη σας;

Απ.: Πριν από χρόνια, στο καϊκι μου χτυπήθηκε ένας δύτης από την ασθένεια. Προσπαθήσαμε να τον γιατρέψουμε με όσα πρακτικά ξέραμε (εντριβές με λάδι, χώσιμο στην άμμο κ.ά.). Δεν έγεινανε. Τον φέραμε στο νησί παράλυτο. Έτσι έμεινε σε όλη του τη ζωή.

Ερ.: Μπορείτε να μας πείτε κατά πόσον η ζωή των σφουγγαράδων τροφοδότησε τη λογοτεχνική παραγωγή των Καλύμνιων πεζογράφων και ποιητών;

Απ.: Τα παθήματά μας στη θάλασσα και στο βούτθος, τα τραγούδια μας και γενικά όλη μας η ζωή συγκινούσε τους γραμματιζόμενους του νησιού. Έτσι, έγραφαν ιστορίες σφουγγαράδικες που είχαν πέραση στον κόσμο.

Ερ.: Μπορείτε να μας περιγράψετε συνήθειες και έθιμα που επιβιώνουν και ανάγονται στην περίοδο ακμής της σπογγαλιείας;

Απ.: Η ζωή και ο τρόπος δουλειάς των σφουγγαράδων άλλαξε. Τα έθιμα και οι συνήθειες ανήκουν στο παρελθόν.

Ερ.: Λαϊκές διηγήσεις και παραμυθίες από τη ζωή των σφουγγαράδων;

Απ.: Υπάρχουν πολλές. Για σφουγγαράδες που τους έφαγαν τα σκυλόψαρα, για πνιγμούς, για στοιχειωμένα ξερονήσια, για νανάγια.

Ερ.: Τι συμβολίζει ο χορός του «μηχανικού»;

Απ.: Κάποιοι χτυπημένοι μηχανικοί, ανάπηροι, σαν βρίσκονταν με παρέες σε γλέντια σηκώνονταν και χόρευαν, τρικλίζοντας με το μπαστούνι τους. Αυτή τους η προσπάθεια συμβόλιζε την αγάπη τους για τη ζωή, τη μερακλίδικη, και τον αγώνα τους να ξεπεράσουν τις δυσκολίες της ζωής. Να σταθούν όρθιοι! Σήμερα ο χορός αυτός έγινε παράδοση. Συγκινεί όλους γιατί βλέπουμε τα πάθια του νέου σφουγγαρά. Όταν όμως τα βιολιά παίζουν το γρήγορο ρυθμό, σηκώνεται, ξαναγεννιέται ο σφουγγαράς!

» Συνέντευξη με ειδικό ερευνητή για τους σφουγγαράδες

» Γιάννης Αντ. Χειλάς, δάσκαλος, 56 ετών, συγγραφέας του βιβλίου: *Το έπος των σφουγγαράδων της Καλύμνου*

Ερ.: Κατ' αρχάς θα ήθελα να σας ρωτήσω αν προέρχετε από οικογένεια σφουγγαράδων.

Απ.: Προέρχομαι από οικογένεια που είχε και έχει άμεση σχέση με τους σφουγγαράδες. Ο πατέρας μου και κάποια από τα αδέρφια του πήγαιναν στο σφουγγάρι. Είχαν δικούς τους σφουγγαράδικο καϊκι. Πήγαιναν ως πληρώματα κατά τη δεκαετία του '50.

Ερ.: Πείτε μας λίγα λόγια για τη ζωή της οικογένειάς σας.

Απ.: Η κύρια εργασία της οικογένειάς μου ήταν και είναι караβομαραγκοί, με παράδοση 120 χρόνια. Κατασκεύαζαν-επισκευάζαν τα περισσότερα σφουγγαράδικα πλεούμενα. Η παράδοση μέχρι σήμερα είναι άμεσα δεμένη με τη συντεχνία των σφουγγαράδων-ψαράδων του νησιού.

Ερ.: Από ποια ηλικία συνήθως ασχολούνταν οι νέοι με τη σπογγαλιεία;

Απ.: Η ηλικία που οι σφουγγαράδες άρχιζαν τη δουλειά ήταν των 14-15 χρόνων. Δεν έλειπαν και περιπτώσεις που με το τελείωμα του δημοτικού σχολείου παιδιά 12-13 χρόνων τα έπαιρναν μαζί τους οι γονείς τους.

Ερ.: Ποια μέθοδο σπογγαλιείας χρησιμοποιείτε σήμερα;

Απ.: Οι σφουγγαράδες σήμερα χρησιμοποιούν τη μέθοδο του ναργιλέ.

Ερ.: Πού πήγαιναν παλαιότερα και πού πηγαίνετε σήμερα για σφουγγάρια;

Απ.: Παλαιότερα, από το 1860 περίπου, πήγαιναν σε όλα τα παράλια της Β. Αφρικής, Κύπρου, Μάλτας, Ν. Ιταλίας. Πήγαιναν, επίσης, σε όλα τα νησιά του Αρχιπελάγους, καθώς και τις ακτογραμμές του ελλαδικού χώρου. Σήμερα εργάζονται μόνο στα ελληνικά χωρικά ύδατα και σε ορισμένα διεθνή (Ιταλία).

Ερ.: Γιατί άλλαξαν οι τόποι σπογγαλιείας;

Απ.: Κάθε φορά που τα σπογγαλιευτικά πεδία αλιεύονταν, μετατοπίζονταν σε νέους τόπους για καλύτερο μεροκάματο.

Ερ.: Πόσο διαρκούσε παλαιότερα κάθε ταξίδι; Τι συμβαίνει σήμερα;

Απ.: Το ταξίδι στα μέρη της Αφρικής διαρκούσε 8-10 μήνες. Τα ταξίδια στον ελλαδικό χώρο 5-6 μήνες. Ταξίδια γίνονταν και μες στο χειμώνα. Σήμερα τα λιγοστά σπογγαλιευτικά κάνουν μικροτάξια 1-2 μήνες. Επιστρέφουν στο νησί. Οργανώνονται και πάλι ταξίδι.

Ερ.: Ποια ήταν η σχέση των μελών της ομάδας μεταξύ τους;

Απ.: Η σχέση των μελών ήταν α) συντροφική με κοινά μερίδια, β) με ποσοστά επί των αλιευθησομένων σφουγγαριών. Γινόταν προσπάθεια για μεγαλύτερη παραγωγή. Γενικά οι σχέσεις ήταν ανθρώπινες, μιας κοινωνίας δεμένης μεταξύ της.

Ερ.: Έχουν βελτιωθεί οι συνθήκες εργασίας και η ζωή στο σκάφος;

Απ.: Οι συνθήκες εργασίας και η ζωή στο σκάφος έχουν κατά πολύ βελτιωθεί. Ο συνεχής εξοπλισμός με σύγχρονα μέσα, η καθημερινή επίσκεψη σε λιμάνια για ανεφοδιασμό αναβάθμισαν τη δουλειά. Η έλλειψη όμως σφουγγαριών τους αναγκάζει να βουτούν πιο βαθιά, με αυξημένο τον κίνδυνο να χτυπηθούν από τη νόσο των δυτών.

Ερ.: Έχετε κάποιο ιδιαίτερο περιστατικό που έμεινε στη μνήμη σας;

Απ.: Τον ερχομό των σφουγγαράδικων καϊκιών. Τότες που οι σφουγγαράδες μας (γονείς, φίλοι, συγγενείς) γύριζαν απ' το πολύμηνο ταξίδι, ταξίδι ζωής ή θανάτου. Το νησί ξαναζωντάνευε. Χαρές, γέλια, γλέντια, εμπορική κίνηση. Ευλογημένες μέρες.

Ερ.: Μπορείτε να μας πείτε κατά πόσον η ζωή των σφουγγαράδων τροφοδότησε τη λογοτεχνική παραγωγή των Καλυμνίων πεζογράφων και ποιητών;

Απ.: Η μοναδικότητα του επαγγέλματος, η σκληρή ζωή, το πάλεμα με τη θάλασσα, οι κίνδυνοι που αντιμετώπιζαν ήταν μια υπέρβαση των ανθρώπινων αντοχών. Η σφουγγαράδικη ζωή ήταν πηγή έμπνευσης όλων σχεδόν των καλυμνίων λογοτεχνών. Θαλασσινά δίστιχα, τραγούδια, διηγήσεις, ποιήματα. Μοναδική πολιτισμική παράδοση.

Ερ.: Μπορείτε να μας περιγράψετε συνήθειες και έθιμα που επιβιώνουν και ανάγονται στην περίοδο ακμής της σπογγαλιείας;

Απ.: Όλα σχεδόν τα έθιμα και οι συνήθειες των παλιών σφουγγαράδων έχουν ατονήσει ή εκλείψει. Ο αγιασμός, το ξεκίνημα, η επιστροφή τους, τα γλεντοκόπια τους, το νταλιβέρι τους ανήκουν πια στην ιστορία. Ανάγκη να καταγραφούν και να αναβιώ-

σουν όσα μπορούν. Γίνονται προσπάθειες από τους πολιτιστικούς φορείς του νησιού.

Ερ.: Λαϊκές διηγήσεις και παραμυθίες από τη ζωή των σφουγγαράδων;

Απ.: Οι λαϊκές διηγήσεις έχουν κύριο θέμα το πάλεμα με τη θάλασσα και τα στοιχεία της, τις δύσκολες καιρικές συνθήκες, ναυάγια, πνιγμούς, χτυπημένους σφουγγαράδες απ' τη νόσο των δυτών, βρικολακιασμένα σφουγγαρονήσια στην Μπαρμπαραιά κ.ά.

Ερ.: Τι συμβολίζει ο χορός του «μηχανικού»;

Απ.: Ο χορός του μηχανικού (επιθυμία κάποιων μερακλήδων χτυπημένων απ' τη νόσο των δυτών να χορεύουν, έστω και ανάπηροι, με το μπαστούνι ευκαιριακά σε γλεντοκόπια) εξελίχθηκε τα τελευταία χρόνια σε χορό φολκλορικό. Πιστεύω ότι συμβολίζει το τραγικό μεγαλείο της σφουγγαροσύνης, λεβεντιά, αγάπη για τις χαρές της ζωής, μερακλίκι, αγώνας και αγωνία του λαβωμένου αετού της θάλασσας, του σφουγγαρά, να ξαναστηθεί στη ζωή. Η κάθαρση σ' αυτή την τραγωδία συνεχίζεται με ένα νέο σφουγγαράδικο ξεκίνημα στις νότες των βιολιών για ένα νέο πάλεμα με τη θάλασσα και το σφουγγάρι. Ήταν η μοίρα αυτού του τόπου!

II Πηγές

A. ΑΡΧΕΙΑΚΕΣ

- ▶ Αρχείο Δημογεροντίας Καλύμνου, Δήμος Καλυμνίων

B. ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΕΣ

- ▶ Ανδρέας Καρκαβίτσας, *Τα λόγια της πλώ-*

ρης («Οι σφουγγαράδες», «Το γιούσουρι»), Νεφέλη, Αθήνα 1991.

- ▶ Γιάννης Μαγκλής, *Οι κολασμένοι της θάλασσας*, Δωρικός, Αθήνα 1986.

- ▶ Γιάννης Μαγκλής, *Τα παιδιά του Ήλιου και της θάλασσας*, Δωρικός, Αθήνα 1980.

Σημειώσεις

1. Γιάννης Μαγκλής, «Ο σφουγγαράς», *Τα παιδιά του Ήλιου και της θάλασσας, Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, Β' Γυμνασίου, Ο.Ε.Δ.Β., Αθήνα 2003, σ. 17.
2. Βλ. και Σακελλάρης Ν. Τρικοιλης, «Οι προσευχές των σφουγγαράδων στον Απόλλωνα», *Καλυμνιακά Χρονικά*, 15 (2003), σσ. 26-36. Βλ. και Χ. Κουτελάκης, *Δωδ. Χρον.*, 6 (1979), σσ. 9-13.
3. Για περισσότερα βλ. Γιάννης Χειλάς, *Το έπος των*

σφουγγαράδων της Καλύμνου, Όμβρος, Αθήνα 2000 (2002²), σσ. 185-190.

4. Συστηματική καταγραφή της δουλειάς και της ζωής των σφουγγαράδων, του ιστορικού αρχαιακού υλικού αλλά και μαρτυριών από τους ίδιους τους σφουγγαράδες έχει γίνει από το Γιάννη Χειλά, στο πολύ σημαντικό έργο του *Το έπος των σφουγγαράδων της Καλύμνου*, ό.π.
5. Βλ. Ευδοκία Ολυμπίου, «Η εισαγωγή του κατα-

- δυτικού σκάφανδρου στη σπογγαλιεία της Καλύμνου», *Τα Ιστορικά*, 20 /38 (2003), σσ. 174-175.
6. Βλ. την ιστοσελίδα <http://www.ci.tarpon-springs.fl.us/text.html>.
  7. Κατερίνα Κορρέ-Ζωγράφου – Ευδοκία Ολυμπίτου, *Άνθρωποι και παραδοσιακά επαγγέλματα στο Αιγαίο*, Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού, Αθήνα 2003, σ. 251.
  8. Για περισσότερα βλ. Ευδοκία Ολυμπίτου, «Η εισαγωγή του καταδυτικού σκαφάνδρου στη σπογγαλιεία της Καλύμνου», *Τα Ιστορικά*, 20 /38 (2003), σσ. 163-186.
  9. Βλ. και Νίκη Μπιλλήρη, *Λαογραφική κληρονομιά. Κάλυμνος*, Αθήνα 1990, σσ. 125-137.
  10. Κατερίνα Κορρέ-Ζωγράφου – Ευδοκία Ολυμπίτου, *ό.π.*, σ. 258.
  11. Στο ίδιο.
  12. Το 1986 παρουσιάστηκε μια τρομερή ασθένεια των σφουγγαριών, που κατέστρεψε ολοσχερώς όλα τα αλιευτικά πεδία της Μεσογείου. Τότε μίλησαν για ραδιενέργεια από το ατύχημα του Τσερνομπίλ και για ρύπανση. Η ασθένεια εξαπλώθηκε με μεγάλη ταχύτητα που έφτασε τα όρια της επιδημίας. Εκτός από τα σφουγγάρια, η ασθένεια είχε επιπτώσεις σε όλους τους εδραίους οργανισμούς. Η ασθένεια φαίνεται ότι έχει ολοκληρώσει τον κύκλο της και η αναζωογόνηση της σπογγαλιείας έχει αρχίσει.
  13. Βλ. Γιάννης Χειλάς, *ό.π.*, σσ. 119-125.
  14. Για την τροφοδοσία στα σφουγγαράδικα καΐκια βλ. Γιάννης Χειλάς, *ό.π.*, σσ. 41-70.
  15. Τις σχέσεις δυτών και πλοιάρχων καθόριζε ο Ναυτικός Σπογγαλιευτικός Κανονισμός, αναγνωσθείς και εγκριθείς εν γενική συνελεύσει εν τω ναύ της Μεταμορφώσεως του Χριστού, Εν Καλύμνω τη 4η Ιανουαρίου 1923.
  16. Για περισσότερα βλ. Βασιλική Σακκά, «Προφορική ιστορία και σχολείο. Η ιστορία ως βιωμένη εμπειρία», *Τεκμήριον*, 4 (2004), σσ. 63-88· Βασιλική Λάζου, «Οι προφορικές μαρτυρίες ως ιστορική πηγή. Τρόποι αξιοποίησής τους στο σχολικό περιβάλλον», *Θαλλά*, 15 (2004), σσ. 81-90.
  17. Βλ. και Α. Βιδάλη, «Προφορικές μαρτυρίες: από την τραυματική εμπειρία στη συλλογική μνήμη», στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, *Μαρτυρίες σε ηχητικές και κινούμενες αποτυπώσεις ως πηγή της Ιστορίας*, Πρακτικά Διεθνούς Ημερίδας, Κατάρτι, Αθήνα 1998, σσ. 105-116· Α. Μπουντζουβή, «Προφορική Ιστορία: όρια και δεσμεύσεις», στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, *Μαρτυρίες σε ηχητικές και κινούμενες αποτυπώσεις ως πηγή της ιστορίας*, *ό.π.*, σσ. 23-28· R. Stradling, «Oral History», στο *Teaching 20th century European history*, Council of Europe Publishing, Στρασβούργο 2001, σσ. 211-225.

III Επιλογή βιβλιογραφίας

- Αφιέρωμα «Ελληνική σπογγαλιεία», «Επτά Ημέρες», *Η Καθημερινή της Κυριακής*, 13-9-1998.
- Ζερβός, Γ., *Μοιραίο σκάφανδρο και τ' ανάθεμα της μηχανής*, Αθήνα 1959.
- Kolodny, E., *La population des îles de la Grèce*, τόμ. 1, Aix-en-Provence 1974.
- Καπελλά, Θ. & Μ. Μαγκλή, *Λαογραφικά Καλύμνου*, έκδοση Λυκείου των Ελληνίδων, Κάλυμνος 1983.
- Κορρέ-Ζωγράφου, Κ. & Ε. Ολυμπίτου, *Άνθρωποι και παραδοσιακά επαγγέλματα στο Αιγαίο*, Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού, Αθήνα 2003.
- Μαυρογιάννης, Δ., «Το συμμετοχικό σπογγαλιευτικό σύστημα της Καλύμνου: θεσμικό πλαίσιο, οικονομικοί μηχανισμοί, κοινωνικός μετασχηματισμός», *Καλυμνιακά Χρονικά*, 13 (1999), σσ. 241-257.
- Μπιλλήρη, Ν., *Λαογραφική κληρονομιά, Κάλυμνος*, Αθήνα 1990.
- Ολυμπίτου, Ε., «Η εισαγωγή του καταδυτικού σκαφάνδρου στη σπογγαλιεία της Καλύμνου», *Τα Ιστορικά*, 20 /38 (2003), σσ. 163-186.
- Πρακτικά του Πρώτου Σπογγαλιευτικού Συνεδρίου*, Ρόδος 1952.
- Σακελλαρίδης, Γ., «Η πληθυσμιακή εξέλιξη της Καλύμνου και τα αίτια της», *Καλυμνιακά Χρονικά*, 4 (1984), σσ. 69-73.
- , «Η ελληνική επαρχία. Η σπογγαλιεία εις την Καλύμνον», *Καλυμνιακά Χρονικά*, 6 (1986), σσ. 207-208.
- , «Η οικονομική εξέλιξη της Καλύμνου στα σαράντα πρώτα χρόνια του ελευθέρου μας βίου», *Καλυμνιακά Χρονικά*, 8 (1989), σσ. 127-149.
- Φραγκόπουλος Ι., *Ιστορία της Καλύμνου*, Αθήνα 1995.
- Χατζηδάκης, Κ., «Η σπογγαλιεία στις Νότιες Σποράδες στα μέσα του 19ου αιώνα», *Καλυμνιακά Χρονικά*, 13 (1999), σσ. 229-240.
- , «Κάλυμνος, 1851», *Καλυμνιακά Χρονικά*, 12 (1997), σσ. 38-53.
- Χειλάς, Γ., *Το έπος των σφουγγαράδων της Καλύμνου*, Όμβρος, Αθήνα 2000 (2000²).